

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Сучасний стан осмислення сутності та значення доктрини природного права дають підстави для таких підсумовуючих висновків.

По-перше, найбільш поширені і впливові в сучасному світі філософсько-правові концепції – доктрину природного права, теорію юридичного позитивізму, соціологічну теорію права та їх численні варіанти – неможливо оцінювати на основі критеріїв, притаманних науці – “істинності – хибності”, “істини – омани”. На відміну від наукових концепцій, вони мають оцінюватися за критерієм взаємодоповнення надбаннями одна одної.

По-друге, незважаючи на те що доктрина природного права, як і інші концепції праворозуміння, не позбавлена вад, її здобутки перевершують вади. До здобутків доктрини природного права належать:

- орієнтація доктрини на пошук об’єктивної сутності права через звернення до його морально-етичних основ, що суттєво розширює і поглиблює зміст права, пов’язуючи його з нагромадженими протягом багатьох віків цінностями світової культури;

- людиноцентричність доктрини природного права: у центрі всіх варіантів перебуває людина, її гідність, невідчужувані права й свободи, які є невіддільною рисою людської природи. Вони слугують зв’язуючим фактором для держави, обмежують її, є суттєвою перешкодою для державного свавілля;

- протидія доктрини природного права надмірному формалізму й догматизму у праві. Згідно з нею першоджерелом права є не держава, а людина, її природні невідчужувані права й свободи та інші цінності людської культури;

- розрізнення понять “право” і “закон”, встановлення орієнтирів для пошуку критеріїв правового закону та “правопорушуючого законодавства”.

По-третє, ці та деякі інші здобутки доктрини природного права нині лежать в основі досягнень у сфері як правової теорії, зокрема таких її безсумнівних надбань, як теорія прав людини, концепції верховенства права й правової держави, так і юридичної практики. Переконливим підтвердженням цьому можуть бути численні рішення міжнародних судів, зокрема Європейського суду з прав людини, а також конституційних і верховних судів європейських та багатьох інших демократичних і правових держав сучасного світу (Микола Козюбра “Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики”).

Теорія природного права являє собою одну з фундаментальних парадигм в осмисленні права. Конкуруючи із правовим позитивізмом, що тяжіє до розуміння права як владного встановлення, вона намагається вийти за межі такого встановлення, звертаючи увагу на його гуманістичний сенс, прагнення до свободи та справедливості. Зародившись у період

Античності як певна ідея, отримав духовну підтримку у Середньовіччі; вона здобула статус панівної теорії в епоху Просвітництва, інспіруючи кардинальні зміни у людському житті. Але навіть повне домінування юридичного позитивізму в ХІХ ст. не знищило її, а досвід ХХ ст. свідчить про неодноразове відродження природного права у нових умовах і з новими можливостями.

Причини такого стану лежать як у ступені повноти відображення природи права (як єдності реальних та ідеальних елементів), так і у певних соціокультурних підставах її історичної значущості – назрівання фундаментальних соціальних змін, що відчувається як певний досвід переживання несправедливості та необхідності реформ. Ця потреба у ціннісних і нормативних змінах активізує привабливість саме природно-правового підходу як методології обґрунтування цінностей та їх втілення у позитивне право, а також методологію критичного перегляду всіх проявів права як певної практики. Сьогодні практичне значення природно-правового розуміння не вичерпується її історичними досягненнями, а вимагає її доктринального розроблення як інструмента нормативно-ціннісних інтерпретації й для вирішення спорів у складних справах (СЕРГІЙ МАКСИМОВ “ТЕОРІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ І ДОКТРИНАЛЬНИЙ ВИМІРИ”).

Діалектика – це дослідження, яке спрямоване на подолання розбіжностей у думках із метою досягнення спільної істини про справедливість. Вона виходить із обміну точками зору між кількома людьми, що дає змогу відкидати односторонні позиції. Діалектика має скромні амбіції. Це не логіка абстрактних міркувань. Втілений у дискусіях, плід діалектики – загальне применшення значення природного закону випадковостей. Наш дух не може претендувати на те, щоб включити реальність у мережі всеохоплюючої логіки. Діалектика зосереджується на конкретних знаннях про природне право. Врешті-решт, суддя робить висновок діалектично. Він висловлює те, що здається правильним після розгляду всіх елементів, що є *iusdictio* римського права. Юридичні висновки, які б органи влади їх не робили, зрештою залишаються сумнівними. Народжені в діалектиці, вони залишаються у межах діалектики. Однак саме їх існування дає природне право, фрагментований вираз справедливості (STÉPHANE BAUZON “CLASSICAL NATURAL LAW, A METHODOLOGY FOR JUSTICE”).

Як відомо, останнім часом при обговоренні означеної проблеми почастишали спроби сконструювати так зване інтегральне праворозуміння, покликане подолати біполярність двох класичних його варіантів: так званих “природного” і “позитивістського”. У зв’язку з цим П. Рабінович у своїй статті зауважив, що у руслі таких спроб, як видається, визначальною має бути відповідь на ключове питання: яке явище *інтегрується* до складу (і саме якого) іншого явища. Він конструює таке інтегральне природне праворозуміння, яке називає, зокрема, “людинопотребним” (“людиноцентричним”). Зміст останнього автор, спираючись на соціально-матеріалістичний антропопотребний підхід, обґрунтовує

тим, що, на його думку, *правовість* (належність до права) тих чи інших явищ обумовлюється їхньою здатністю слугувати умовами або ж засобами задоволення людських потреб. А у процесі потребозадоволення якраз і відбувається *інтегрування* (включення, входження) певних властивостей реальних явищ в існування людських індивідів та їх груп. І тоді такі властивості, набувши правового характеру, занурюються, впроваджуються у саме існування людини, яке завдяки цьому поліпшується, оптимізується. При цьому задоволена потреба певної людини зникає (щонайменше тимчасово), але можливість слугувати задоволенню аналогічних потреб інших людей відповідним явищем залишається і надалі. І у цьому вбачається загальний, тобто нормативний, характер таких можливостей. У такий спосіб права людини як її певні можливості використовуються нею, стаючи необхідним, природним складником людського існування (Петро Рабінович “Універсальні стандарти людяності як концептуальні засади антропоцентричного праворозуміння”).

Сучасна філософія права характеризується кардинальною зміною складових свого дискурсу. Замість класичного протистояння природного та позитивного права простежується намагання знайти так званий “третій шлях” (А. Кауфманн) між ними, тобто вийти на такий рівень осмислення права, який би перебував “по той бік” класичної дискусії. Методологічним засобом до зазначеного переходу можна вважати постметафізичне праворозуміння. Його фундаментальним постулатом є те, що метафізичне правове розрізнення – суцього та належного – вже вичерпало себе. Сучасне метафізичне праворозуміння намагається вкоренити право у людському досвіді як конкретно-сингулярну втягненість людини у подію права. Право постає не в ролі континуального нормативного поля як належного, яке не може не існувати і тільки час від часу “порушується”, а як динамічне явище, яке повсякденно відтворюється у життєвій практиці індивідів і не існує поза межами цього. У розрізі сучасних постметафізичних правових уявлень природне право зберігається у сенсі позапозитивної альтернативи закону, проте докорінно змінює свій онтологічний статус, тобто спосіб свого буття (Олексій Стовба “Сучасне природне право та динамічне праворозуміння”).

Сучасна криза юснатуралізму є складовою загальної кризи нормативності, властивої сучасному постметафізичному мисленню. Ідеться про те, чи можлива постметафізична претензія на значущість, а отже, і постметафізичне право. Така постановка питання пояснює сучасне повернення від деонтологічних концепцій природного права, які намагаються обґрунтувати ідею належного поза зв'язком із буттям (людини), до онтологічних теорій, які локалізують природне право у бутті взагалі або бутті людини зокрема. Останні представлені низкою феноменологічних, екзистенціальних і герменевтичних концепцій, що постали у межах феноменології – масштабного філософського руху, що виник на початку ХХ ст. як прагнення переосмислити світ у термінах людського досвіду. Зокрема, феноменологічна герменевтика вбачає підстави права в самій

структурі людського досвіду як досвіду розуміння, можливого завдяки фундаментальній відкритості та визнанню Іншого як співавтора спільного сенсу. У такий спосіб герменевтичне осмислення природного права наново поєднує етику з онтологією і дає змогу побачити у правових інститутах не прояв волі суверена і не довільну конвенцію, а свідчення взаємного визнання людьми одне одного носіями безумовної цінності, що її ми позначаємо як людська гідність. У цьому сенсі герменевтична теорія природного права становить альтернативу як релятивізму правового позитивізму, так і догматизму деонтологічних версій юснатуралізму (Наталія Сатохіна “Вступ до герменевтичної теорії природного права”).

У світлі соціального натуралізму “природне право” – це закони соціальної природи, що визначають права й обов’язки людей у їх суспільному житті. Закони природного права мають відкриватися (пізнаватися) людьми і втілюватися у форму позитивного законодавства. З огляду на таке розуміння природного права, право як соціальний феномен визначається так: право – це закони природного права, втілені в позитивному законодавстві.

Слід підкреслити, що соціально-натуралістичне праворозуміння не заперечує жодним чином так зване “писане право”, тобто позитивне законодавство, а обґрунтовує те, що першоджерелом права є реально існуючі і діючі в суспільстві закони природного права, які люди мають відкривати (пізнавати) і втілювати їх у форму позитивного законодавства. Таким чином, закони природного права і позитивне законодавство – це два аспекти одного і того ж соціального феномену – права. Між ними немає антагонізму, а навпаки – взаємодоповнюваність. Роль позитивного законодавства полягає у тому, щоб забезпечити узгодженість життя людей із законами природного права (Олександр Костенко “Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму”).

Епістемологічний аспект спору між теорією природного права і юридичним позитивізмом полягає у зіставленні таких пізнавальних програм, як когнітивізм (до якого тяжіє природне право) та притаманний позитивізму некогнітивізм, а саме в: (i) огляді суперечок між когнітивізмом і некогнітивізмом; (ii) огляді різних теоретичних позицій навколо цієї суперечки; (iii) оцінці впливу такої суперечки в теорії права та в розумінні роботи юриста. Із цього випливає, що некогнітивізм може призвести лише до незрозумілості правового явища. Навіть дуже переконані прихильники некогнітивізму неявно або ненавмисно обґрунтовують свою юридичну теорію в припущеннях когнітивістського типу.

Юрист-когнітивіст підходить до правових норм із зовсім іншої точки зору, ніж некогнітивіст. Справедливість із його точки зору майже не має нічого спільного з роботою некогнітивіста. Це означає, що закони можуть мати будь-який моральний зміст, що їх обґрунтованість та/або цінність справедливості визначається законодавцем, і що в більшості випадків немає суворих причин, які виправдовують те, що робив зако-

нодавець, приймаючи закон (JUAN CIANCIARDO “A ‘DEFENSE’ OF COGNITIVISM AND THE LAW”).

Природне право може бути зручним у пропонуванні нормативних актів для нових ситуацій, які можуть виникнути в сучасному суспільстві. Одним із таких випадків є штучний інтелект – найважливіше відкриття в еволюції людини, яке може принести багато переваг спільноті. Правильне регулювання здатне зменшити імовірність ризиків або збитків, спричинених цим відкриттям. Використання природного права могло б направити пошук юридичних рішень, які б поважали визнані морально-правові принципи. Таким чином, природне право проектується як система принципів людського розуму, які могли б регулювати технологічну “поведінку” (GERARDO JAVIER ULLOA BELLORIN “ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NATURAL LAW: A CHALLENGE TO BE OVERCOME”).

*За редакцією
координаторів актуальної теми
“ДОКТРИНА ПРИРОДНОГО ПРАВА”,
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України,
професора кафедри загальнотеоретичного правознавства
та публічного права
Національного університету “Киево-Могиллянська академія”,
судді Конституційного Суду України у відставці
Миколи КОЗЮБРИ*

*доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України,
професора кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
СЕРГІЯ МАКСИМОВА*